

Sportpropag – nepravděpodobné místo pro studium společnosti: Osobní pohled¹

Sportpropag – An Unlikely Place for the Study of Society: A Personal View

Jiří Kabele

ABSTRACT The report on the dissolution of the Department of Complex Forecasting Modelling in early 1984 is my personal view of those events. I do not strive to reconstruct the entire research history of this department and its relations to public authorities. I tried only to understand from a distance of nearly thirty years its constitutive method of complex forecasting modelling, and thus to understand also how this method could give rise to quite a rich intellectual world in the times of communist “normalization”. The report is divided into two sections. First, the Department is characterized as an island of positive deviance. Second, in the section *Multiplicity of approaches to doing science*, various members’ generationally and ideologically determined approaches to research are presented. The final *Discussion* is somewhat atypically structured. I make extensive use of quotations from a thesis prepared for a panel discussion of ethical problems of forecasting, which was held several months before the Department’s dissolution by the Communist Party.

KEYWORDS Social forecasting, sociology of sport, really existing socialism, Czechoslovakia

Nuže, sestoupíme a zmateme jim tam řeč, aby si navzájem nerozuměli.– I rozehnal je Hospodin po celé zemi, takže upustili od budování města.

– Genesis 11, 1–9

Úvod

V Oddělení komplexního prognostického modelování Sportpropagu (dále Oddělení) jsem byl zaměstnán v letech 1980–1983. Podle legendy, kterou jsem pomáhal také vytvářet, Oddělení v bezdějinném socialistickém Československu představovalo ostrov pozitivní deviance (Bútora, Krivý a Szomolanyiová 1989),² kde se pod rouškou sociální prognostiky relativně svobodně střetávaly metodologické přístupy i teoretické směry vícero společenských věd až do té doby, kdy shůry zasáhla komunistická moc a naděje vkládané do tohoto pracoviště včetně vykonané práce přišly vniveč. Tady legenda končí.

Sociální studia. Katedra sociologie FSS MU, 1/2011. S. 17–35. ISSN 1214-813X.

¹ Tento článek byl podpořen z grantu GA ČR P404/11/2098 Trend zrychlování sociální dynamiky: neurčitost, hierarchické/rovné struktury vládnutí a interiorizace historií.

² Pojem „ostrov pozitivní deviance“ zavedli o několik let později sprátcení slovenští sociologové.

Model Tělovýchova I vznikl v období 1971–1973, v té době ještě v Oddělení poradenských služeb Technosport. Následoval model Tělovýchova II (1974–1978), s nímž jsme se ovšem potýkali celou dobu, kdy jsem v Oddělení pracoval. Model měl dva cílové subsystémy vrcholového a výkonnostního sportu, čtyři tzv. zabezpečující subsystémy (kádrový, materiálně technický, finanční a informační) a paradoxně znějící subsystém vnějšího okolí. Reprezentoval přibližně 4000 rovnic, z toho cca 1900 rovnic hypotéz a zbytek definičních (tj. zpravidla bilančních a distribučních) rovnic. Průměrný počet faktorů zadávaných v rovnicích hypotéz činil osm, interval zpoždění se zpravidla pohyboval mezi jedním až pěti lety (Fairr a kol. 1981). Tento sebereprodukující se model (viz schéma 1) spravovaly vedle Oddělení (design a implementace modelu) ještě také Kabinet organizace a řízení ÚV ČSTV (předmětná a datová stránka) a Ústav výpočetní techniky Státní plánovací komise (výpočetní a programové práce). Výzkumně byl dotován projekty Státního programu ekonomického výzkumu (SPEV).

Hovořím o době, kdy komunismus jako beztřídní společnost byl prakticky zapomenut a šance dohnat Západ – už ne předehnat – se vkládaly do zavádění automatických systémů řízení.³ Všude se nakupovaly velké počítače zvící několika místností. I na Západě velice vlivný kyberneticko-systémový žargon válcoval mluvu marxistických společenských věd asi tak nápadně, jako dnes dominuje síťově-kapitálový a mocensko-diskurzivní žargon. Původně buržoazní pavěda, kybernetika, mohla být plně rehabilitována mimo jiné také proto, že se ve stranických kruzích asi moc nevědělo o nové kybernetice druhého řádu, kterou Peter Harries-Jones (1988: 431) charakterizoval tím, že „hledí za témata ‚první‘, ‚staré‘ nebo ‚původní‘ kybernetiky a její politiku a vědění kontroly, k autonomii a sebeorganizačním schopnostem složitých systémů.“

Opírám se o vzpomínky a probírku materiálů, které se mi dochovaly. Zařazuji do textu též pozdní vyjádření k pobytu na Oddělení KPM, které jsem získal od svého tehdejšího i současného kolegy Potůčka. Můj bývalý šéf Zeman je tak mocně chráněn před dotěry, že ani nevím, zda k němu moje výzva došla.

Pokud jde o hodnotu badatelských počínů Oddělení, byl jsem velice skeptický. Dobrovolně i nedobrovolně se zde střetávaly velmi odlišné, většinou ze světa přejímané představy o dělení vědy, které těžko mohly vést k novému „vyššímu“ a prognostikou inzerovanému konsensu. Na seminářích (jejichž dramaturgii navrhoval a uskutečňoval Blažek) se sice hovořilo téměř otevřeně, ale dalo se očekávat, že v psaných textech se bude prosazovat podstatně větší obezřetnost a nápadné možná budou spíše dobové jazykové úlitby. Hlavně ale stupeň izolace od společenskovedního dění ve světě byl ohromný. Nepokouším se ovšem historicky rekonstruovat bádání v Oddělení a jeho vztahy k veřejné moci. Snažil jsem se na druhý pokus pochopit metodu KPM, a tím i porozumět tomu, jak mohl kolem ní vzniknout ve všeobecné normalizační omezenosti docela bohatý myšlenkový svět.

³ Na počátku osmdesátých let (1980–1983) se k vládě dostala v Anglii Thatcherová a v USA Reagan, pravicové vlády vyhlásující boj přebujelému sociálnímu státu. Zemřel Brežněv a dočasně vládl Andropov. Proběhla iránsko-irácká válka. V Polsku vzniklo vlivné, komunisty nekontrolované odborové hnutí Solidarita a zhruba po roce bylo potlačeno vyhlášením stanného práva generálem Jaruzelským. U nás panovala relativní nehnutelnost. Disidenti Uhl (5 let), Havel (4 ½), Benda (4), Bednářová (3) a Dienstbier (3) z Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných si odpykávali tresty za podvracení republiky.

Zpráva je rozdělena do tří oddílů. Nejprve předvedu Oddělení jako prognostické pracoviště, které se prožívalo coby ostrov pozitivní deviace. V dalším oddílu *Mnohost přístupů k děláni vědy* proberu Machoninovy „rozdílné generační i ideologicky podmíněné názory na pojetí výzkumu“ (Machonin 2004: 648). *Diskusi* jsem rozvrhl poněkud netypicky. Využívám v ní extenzivně tezi připravených pro panelovou diskusi *Etické problémy prognózování* (1983), abych mohl doplnit své vzpomínky autentickými texty kolegů.

Oddělení komplexního prognostického modelování jako ostrov pozitivní deviace

Svět Oddělení KPM

Do našich pracovních povinností patřilo poslouchat opakovaně průpovídky a bonmoty šéfa, ekonoma a prognostika Zemana à la: „Soudruzi, naše chyby se nám vrátí jako buzerant!“ – údajně snad šlo o citaci tajemníka ÚV KSČ Biřáka. Jinak uplatňoval několik jednoduchých manažerských zásad: Za prvé každý musel jedno předem nahlášené půldne v týdnu trávit na pracovišti v Ďáblicích. Za druhé nikomu nebylo bráněno v iniciativě, ale musela být schválena a kontrolována poradou oddělení. Každý badatelský produkt Oddělení byl veřejně oponován. Za třetí všichni noví odborní pracovníci museli předložit s předstihem své práce k pročetí na Oddělení. Poté uchazeči museli vystoupit na semináři. Otázku ne/přijetí probírala porada. Za čtvrté semináře a porady byly povinné (v případě potřeby se hlasovalo). Dále, v diskusi se přísně dodržovaly instituty technické poznámky, námitky vůči odklonu od tématu a vůči argumentu *ad personam*. Každý, kdo měl nerad model KPM anebo mu nevonělo cokoliv jiného, co dělal Zeman, mohl svobodně vést na uzavřených poradách i otevřených seminářích opoziční boj. Ostatně Zeman by si nevážil nikoho, kdo by si v diskusi na něj netroufl.

Sociolog Potůček obstarával v roli Zemanova zástupce most mezi „týmy“ Oddělení a manažersky zabezpečoval spolu s neskutečně výkonnou tajemnicí Beránkovou jejich chod. Pod sebou mělo toto vedení pět výzkumných pracovníků (sociolog Bárta, dramaturg, psycholog, ekolog a filosof Blažek, matematicka Harmancová, právník Hutař a sociolog Kabele) a pět technických pracovníků a pracovníků. Divte se: Jako řadový pracovník jsem měl od počátku k ruce čtvrt úvazku technické asistence! Řešili jsme ve státním plánu pět pětiletých úkolů DÚ SPEV (Dílčí úkol Státního programu ekonomického výzkumu) s šestimístním číslem; takřka co výzkumník, to úkol. Výjimku tvořili Blažek – organizoval semináře – a Hutař, který nastoupil později. Nikdo z nás nebyl aktuálně straník a snad oprávněně jsme měli za to, že nikdo z nás nemá pletky s StB.

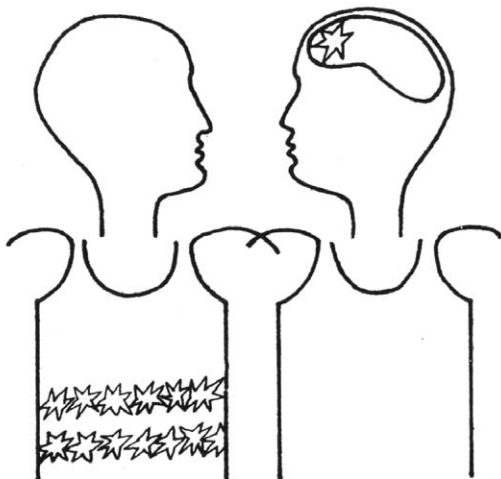
V roce 1983 Oddělení obhospodařovalo čtvrt milionu OONek (tj. zdrojů na ostatní osobní náklady), které mu umožňovaly objednávat na smlouvy o dílo práci odhadem asi 30–40 odborníků, a to jak z řad tělovýchovy, tak společenských věd, samozřejmě také programátorů. Stálé jádro externistů tvořili ekonom tělovýchovy Novotný, sociolog Machonin, matematik programátor Faifř⁴ a prognostik Gál. Posledně jmenovaný vedl „bratrské“ prognostické pracoviště ve Výzkumném ústavu životní úrovně, kde se také zpracovával KP model. V českých zemích

⁴ Potůček mě ještě upozornil na Aleše Grimma a jeho podíl na matematizaci metody, ale toho jsem osobně jen málo znal.

metoda oslovovala celou řadu osobně čestných systémových blouznivců (v mé osobní typologii), jako byli Vavroušek, Flek a Petrášek, jejichž hlavními guruy byli Habr a Vepřek. Našli se zde i zábavní a seminářům relativně věrní skeptici jako například Kálal. O rozsáhlosti sociální sítě pracoviště si lze učinit představu z každoročně redukovaného adresáře semináře, který čítal kolem 300 osobností.

Oddělení si vydalo v roce 1981 svou vlastní ročenku. V následujícím roce ovšem již z obálky musela zmizet kresba na obr. 1. Nebyli jsme na štíru s kvantitou publikací. Největším grafomanem v letech 1981 až 1982 byl Blažek (22 hlavní a 33 vedlejší autor), Kabele (14 a 19), Potůček (10 a 11), Zeman (7 a 3). Vesměs se jednalo o veřejně oponované, ale nerenzované publikace vydávané Sportpropagem. Výjimku tvořil Blažek publikující v časopisech, jako byl *Technický magazín*, *Děti a my* apod. Ta neobyčejná množství normostran budí dnes ovšem více podezření než obdivu.

Obr. č. 1: Kresba z obálky Ročenky '81

Rozdílné přístupy k bádání prosazující se v Oddělení souvisely s jeho historií. Původně toto oddělení vedl Machonin, o němž *Poučení z krizového vývoje* tvrdilo, že „napomáhal vytváření kontrarevoluční situace, rozkládal stranu, státní orgány a společenské organizace“. Zde je jeho líčení: „Ještě na půdě Technosportu, kam jsem na doporučení bývalých kolegů z vysokých škol přijal prognostika M. Zemana, jsme zahájili soustavnou práci na prognóze a komplexním empirickém výzkumu tělesné kultury pro ÚV ČSTV, který přinesl své plody později, až na půdě Sportpropagu. Má účast v této činnosti byla přerušena administrativním zásahem, objednaným StB a podpořeným předsedou ÚV ČSTV, uskutečněným pak Výborem lidové kontroly. Z Technosportu jsem byl propuštěn a udržoval pak kontakty se svým bývalým pracovištěm (do jehož čela jsem navrhl M. Zemana) zejména prostřednictvím M. Bárty“ (Machonin 2004: 648).

Zeman nebyl politicky o moc spolehlivější (v roce 1970 byl vyloučen z KSČ), ale záda mu v Brně kryla doc. Strecková, vedoucí ekonomického vysokoškolského pracoviště

zabývajícího se odvětvími rozvoje člověka (pozdější autorka reformy veřejné správy v ČR z druhé poloviny devadesátých let). Oblast sportu byla pro vznik niky Oddělení příznivá, neboť zde nebyl zcela udušen duch podnikavosti. Jednoty využívaly právní subjektivitu dosti podobně jako zemědělská a jiná družstva, aby sály zdroje z rozpočtu i podnikaly. Sportpropag byl právě za tímto účelem organizací zřízenou přímo ÚV ČSTV. Mimochodem Oddělení z tohoto sání významně profitovalo při svém vědeckém podnikání. Specializovalo se na „last minute“ investování na tehdejší poměry „astronomických“ přebytků OONek celého Sportpropagu (práce byly nasmlouvávány dopředu a Zeman jako šéf na sebe bral riziko). V posledním roce jsme již začali pracovat na zakázkách pro nejrůznější instituce. Připravovali jsme se, že se případně od ČSTV odtrhneme.⁵

Machonin (2004: 648) poslední roky Oddělení charakterizoval takto: „V té době začínaly již určité spory uvnitř Sportpropagu, které předznamenávaly rozdílné generační i ideologicky podmíněné názory na pojetí sociologického výzkumu i rozdílné představy o míře radikalismu v taktice vůči stávajícímu politickému systému.“ Měl na mysli, že jsem se po nástupu přidal k Blažkovi a spolu jsme začali vytvářet vetřeleckou platformu problémově participativního a povytce kvalitativního studia společnosti představující alternativu vůči Zemanovu forresterovskému komplexnímu modelu a hlavně vůči Machoninovu „velkému“ sociologickému výzkumu (Bárta a kol. 1981, Blažek 1983a). Když se dva perou, třetí se směje a *vice versa*, když se dva dohodnou, třetí pláče. Machonin mě a Blažka měl asi oprávněně „plné zuby“.

Blažek prošel redakcí *Literárních novin*, *Tváře* a Ekologickým ústavem ČSAV, a tak svůj pobyt v byrokraticky zdatně vedeném Oddělení zažíval spíše úkorně. Pro mě naopak představovalo Oddělení sedmé nebe, protože jsem znal jen výzkum předstírající oddělení výzkumu v Národní knihovně a Institutu průmyslového designu. Z obou pracovišť jsem musel preventivně utéct, protože se tam vždy našel jeden mocný a navíc i „věřící“ komunista, který začal neodbytně tvrdit, že „právě takové lidi jako jsí ty, soudruhu, strana potřebuje“.

(Ne)slavný konec Oddělení KPM

Poslední rok – 1983 – se již o nás zajímala StB (zpracování moderní historie sportu jsme s Blažkem zadali chartistům Brodovi a Doležalovi). Souměřitelný Klausův seminář v ČNB byl Stranou skončen. Věděli jsme i z dalších výmluvných signálů, že se nad námi stahují mračna, jen jsme neměli chuť šlápnout na brzdu a kát se. Nakonec ke zrušení Oddělení došlo u příležitosti vydání sborníku *Metodologické problémy společenskovedního výzkumu budoucnosti* (1982–83). Machonin mně a Blažkovi adresoval, abychom napsali společný sborník, ve kterém sdělíme popravdě, co si myslíme, a představíme své koncepce. Oba jsme to

⁵ Obecně k problému vzniku Oddělení KPM lze říci tolik, že nikdo, ani nejhorší tyrancké seskupení, nemůže jednat libovolná pravidla, protože každý výkon moci je koordinačně nákladný. Obvykle se dosáhne pouze toho, že za fasádou vyhlášených pravidel se život odvíjí odlišně. Oddělení KPM bylo projevem této neuhlídatelnosti zvládnutého moderního člověka v autoritářském reálném socialismu, stejně jako jím byl Výzkumný ústav matematických strojů ve Vokovicích anebo výzkumná oddělení České národní banky, Ústavu pro ekonomiku a řízení vědeckotechnické revoluce, Psychiatrické léčebny v Bohnicích a řady dalších pracovišť, odkud se rekrutovali návštěvníci semináře Oddělení KPM.

odmítli, protože to bychom rovnou mohli podepsat Chartu 77. Nápad se ale zalíbil Zemanovi a v úplně jiném obsazení vznikl doličný sborník editovaný Flekem. Jmenovitě, poprask udělaly články Alana „Teze k úvahám o přístupu sociologie k realitě“ bořící mýty empirické kvantitativní sociologie a dvě ekonomické statě: Koubova „Modely pro rozhodování a řízení ekonomiky“ hodnotící selhání ekonomických reforem v Maďarsku a Klausova metodologická úvaha „K problému paradigmatu ekonomické vědy u nás“ prezentující v oděvu systémové řeči neoklasické ekonomické paradigma. Celkem sympatický ředitel Sportpropagu Michalička Oddělení zrušil hned po Novém roce 1984 poté, co si ÚV KSČ během Vánoc objednal 25 výtisků sborníku.⁶ Díky rychlosti jeho zásahu a elementární soudržnosti obou obcí, sociologů i ekonomů, se nikomu vlastně nic nestalo (viz příloha Osudy protagonistů). Zbýl nám ovšem dobrý pocit, že to stálo za to.

Mnohost přístupů k dělení vědy

Oddělení KPM soustřeďovalo osobnosti, které by na studiích asi ani ve snu nenapadlo, že „skončí“ u sportu. Také ale u něho neskončili! Sport zde byl brán s vážností i s humorem jako sociální sféra, v níž se zrcadlí všechny hlavní problémy společnosti, a proto si zaslouží být „donekonečna“ diskutována. Jako sféra, která nejen svébytně vzdorovala socialistickému zglajšaltování, ale měla i vnitřní potřebu být zkoumaná. Svět sportování byl za socialismu vsutku sám o sobě zajímavý. Byl místem nejvýraznějších úspěchů socialismu, protože zde jeho klíčová metoda „hlavního článku“ a státem organizovaný nelegální doping představovaly komparativní výhodu vůči kapitalistickým zemím. Druhý vrchol trojúhelníku socialistického sportování představovala již zmíněná poměrně velká svoboda podnikání propojená na šedou ekonomiku a místní lobby. Sportovní jednoty si totiž socialistickým nedopatřením zachovaly právnickou osobu a umně se ji učily využívat po vzoru tehdejších emancipujících se zemědělských a hospodářských družstev. Třetí vrchol představovaly TOMíky (turistické oddíly mládeže), kam chodily naše děti do skautu, anebo po všech městech a vesnicích rozseté fotbalové kluby a oddíly ZRTV (základní a rekreační tělesné výchovy, bývalý Sokol) tvořící významnou součást tehdejší občanské společnosti. Na půdě jednot, které byly mixem všech těchto tendencí, se daly provádět mnohé transakce jinak v socialistickém státě neproveditelné i proto, že při obsazování funkcí zde oddílové kliky sehrávaly zpravidla větší roli než komunistická strana. V neposlední řadě osmdesátá léta představovala nástupní období další diferenciaci sportovních odvětví, které svou atraktivitu zakládaly na rozšiřující se škále typů družností a příležitostí pro sebepřekonávání rámovaných úžasnými principy fair play. Na tom ani socialismus nemohl nic změnit. Ve Sportpropagu se jen o všech těchto pozoruhodných věcech mohlo otevřeně diskutovat (Kabele a Blažek 1982).

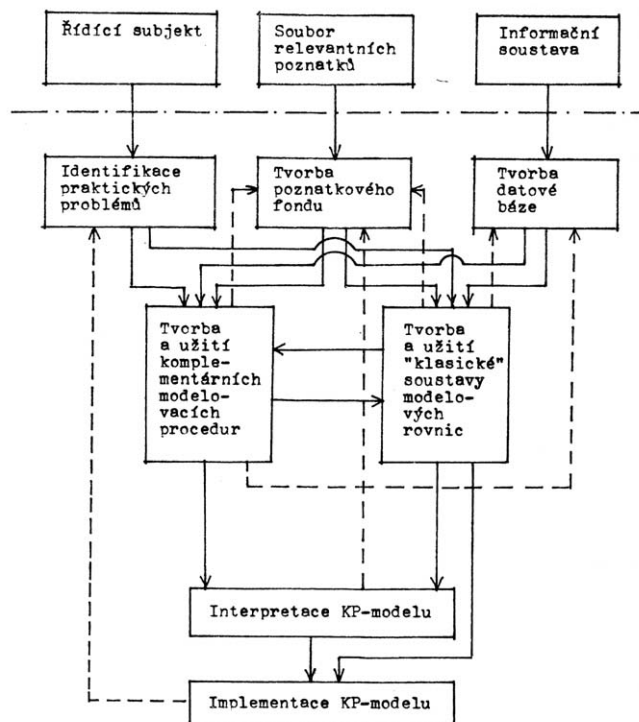
V aréně oponentur, seminářů a konferencí si v Oddělení vášnivě a někdy i dosti drsně konkurovalo několik přístupů k vědeckému bádání o společnosti. Tři interní proudy jsem již zmínil: Zemanovy forresterovské komplexní modely Tělovýchovy, Machoninův „velký“

⁶ Tipoval bych, že ředitel Sportpropagu Michalička spolu s doc. Streckovou vyvinuli všechny svůj um a vliv, aby nás ochránili, protože byli dostatečně chytří na to, aby věděli, že tak nejlépe ochránili sami sebe.

sociologický výzkum sportu doplňovaný Potůčkovým výzkumem potřeb a hodnot a problémově participativní přístup ke studiu a modelování společnosti Blažka a Kabeleho. Machoninovy a Potůčkovy výzkumy tvořily komplexní Poznatkový fond modelu KPM Tělovýchovy (viz schéma 1). Problémově participativní přístup studia a modelování společnosti Blažka a Kabeleho, jakož i jiné inspirace nakupované pomocí smluv o dílo (například Blahušovy statistické modely s latentními proměnnými), zakládaly ve schématu oblast tvorby a užití komplementárních modelovacích procedur. Externě v této aréně působil neoklasický ekonomický a ekonometrický výzkum, který měl do roku 1983 svou vlastní neformální platformu v Klausově bankovním semináři. Heterodoxní socioekonomii zde prosazovali původně jaderní fyzici Zielienec a Tříška.

Ve hře bylo hned několik konfliktních metodologických východisek: strategie kvalitativního výzkum se utkávala s dominujícími kvantitativními „survey“ výzkumy, podobně nerovný boj svádělo problémově orientované lokální modelování s komplexním prognostickým. V podtextu se zde vedl pro mou vědeckou formaci určující spor mezi dobově převládajícím systémovým holismem a metodologickým individualismem. Politicky menšinový „lidsko-tvářový“ marxismus klopotně vzdoroval kritice širokého spektra nemarxistických přístupů. To samo bylo zážitek.

Schéma 1: Perspektivní struktura metody KPM

Zdroj: Faifr a kol. 1981: 379.

Komplexní prognostické modely Tělovýchovy

Z pohledu oficiálních plánovacích dokumentů měla být smyslem činnosti Oddělení počítačová *Komplexní prognóza vývoje tělesné kultury do r. 2000* (Zeman, Harmancová a Hutař). Modely systémové dynamiky vznikaly zhruba takto: s využitím vědeckých a expertních poznatků se sestavovaly sítě vzájemných vztahů mezi vybranými proměnnými, vyjádřené diferenčními rovnicemi tak, aby pro každou proměnou byla data v totožných anebo alespoň hustě se překrývajících číselných řadách stavů, nejlépe pro každý rok nejméně dvacetiletého období. Ve forresterovském modelu pak šlo o to, dosáhnout úpravou parametrů rovnic (odvozováním multiplikátorů) toho, aby byl model schopen relativně „dobře“ dosáhnout ze stavů předcházejících stavy následující. Když spuštěný model zhruba kopíroval historickou trajektorii modelovaného objektu, bylo možné na něm provádět simulace. Mohl „kráčet“ do budoucnosti za výhodných a nevýhodných okolností, mohl ale také alternativně procházet minulost. Požadavky procedury a nároky na vstupní vědění byly u těchto „schematických“ modelů zpravidla tak veliké, že samy výrazně limitovaly i počet proměnných a hustotu jejich vztahové sítě. Metoda KPM toto omezení dané „znalostní nouzí“ obcházela díky „pozitivnímu sjednocení“ regresní analýzy, jejíž informační báze zpravidla obsahovala pouze pozorovaná data, a Forresterovy metody odvozování multiplikátorů, jejichž informační báze obsahovala expertní zkušenosti, teoretické znalosti a intuici věcných znalců. Tak vznikala možnost přistupovat k informacím obsaženým v pozorovaných datech na jedné straně a k intuicím, zkušenostem a teoriím na straně druhé, jako kdyby byly navzájem zastupitelné: nedostávalo-li se dat, mohly je zastoupit zkušenosti a naopak (Faiřr a kol. 1981).

Rok 1981 byl pro metodu KPM výjimečný. Ukončil první desetiletí prognostického experimentování s touto metodou. Faiřr, Gál, Potůček a Zeman (Faiřr a kol. 1981) vydali proto rozsáhlou zprávu (473 stran) o provedených experimentech a metoda byla podrobena kritice. Ve zprávě je představena jako výzkumná aktivita, která je rozvíjena tak, aby řešila jak problém normativity (odlišení žádoucího a reálného), tak problém prognózování kvalitativních zvrátů (a s ním bezprostředně spjatý problém změn vývojových zákonitostí). Rozvoj metody měl ústít v „celostní výklad o objektu a ve formulaci na něj navazujících návrhů řídicích zásahů strategické povahy“, jemuž se zatím „do značné míry přičí dosavadní metodické instrumentarium společenských věd“ (Faiřr a kol. 1981: 374). Zprávu s těmito neskromnými cíli oponoval, nemýlím-li se, Klaus. Interní kritika struktury hypotéz zahrnující i příspěvek Gála s odpovědí Zemana vyšla jako samostatná publikace (Bárta a kol. 1981). Sám Gál připravil svou vlastní kritickou *Správu o metodě KPM* (Gál 1981) s reakcemi Alana, Harmancové, Potůčka a Zemana.

Gálova sebeobnažující *Správa o metodě KPM* (1981) zhodnotila tvorbu slovenských modelů práce (vedoucí Alan) a životní úrovně (vedoucí Gál). Autor zdůraznil, že zatím nikdy nedošlo na implementaci modelů na bázi simulací, která se přitom ale měla stát přidanou hodnotou komplexního modelování. Zeman toto selhání ve své reakci historizoval takto: „V prvních deseti letech této metody se podařilo vyvinout postup, umožňující KP modely sestavovat. Není to málo, ale je to opět jen první krok. Jako program pro další léta přestává být tento metodologický vývoj rozhodující a centrální otázkou se stává vývoj ‚ukončených‘ modelů, tj. modelů schopných realizovat simulační operace“ (příloha: „Jak to vidím já“, s. 3). Z Gálovy *Správy o metodě* ještě stojí za to citovat závěr:

V úvode k tejto správe som sa pokúsil formulovať dôvod, pre ktorý som ju začal písať – položil som si otázku o zmysle svojho počínania ako KP-modelára. A skutočne – aký to malo zmysel? Najprv som túžil vyniknúť, uplatniť sa vo vede. Spočiatku to bola túžba platonická. Josef Alan a Miloš Zeman boli prví, čo mi poskytli príležitosť – nová metóda. Atraktívny objekt, zaujímaví ľudia. Nebolo treba presvedčať. Prešlo desať rokov. Vďaka KP-modelovaniu som kandidát vied, autor niekoľkých publikácií, vyhľadávaný prognostik. Vďaka KP-modelovaniu som tiež získal niekoľko priateľov, ktorí majú podobné záujmy a podobné názory ako ja. Že som medzičasom všeličo stratil, je zrejme prirodzené. Metóda KPM za to nemôže. (Gál 1981: 51)

Alan v doplnku ke Gálově *Správě o metodě* vysvětluje, proč se stal odpadlíkem KP modelářského hnutí:

Kupodivu moje znalosti a zkušenosti s metodou KPM jsou přesně opačné: naprosto nevede ke komplexnímu poznání, nýbrž k poznání jednohlediskovému(!) danému nikoli pohledem vědy, nýbrž vyvolanému diktátem metody; copak komplexnosti lze dosáhnout pomocí instrumentária nějaké metody? Vůbec ne. Takže správný směr usilování KPM (hlavně simulovatelnost) se na principech, které byly realizovány – nikoli proklamovány –, vlastně nedá realizovat. A tak pod praporem rozvoje metody KPM došlo k tomu, že už začalo jít jenom o tu metodu. (Alan 1981: 3)

Nicméně jeho poslední věta dává kritice další rozměr:

A bez ohledu na výhrady proti aparátu KP-modelování, které mám, zůstává stále v rámci mé původní (tj. sociologické) profese zkušenost s KP modelováním tou nejlepší. (Alan 1981: 5)

S odstupem dvaceti devíti let Potůček hodnotí, co mu dalo KPM, například takto:

Přiučil jsem se tomu, jak vést výzkumné týmy a pracoviště, především však, jak nezbytné je dát spolupracovníkům prostor pro vlastní volbu. [...] Přesvědčil jsem se o užitečnosti (a leckdy i nezastupitelnosti) heuristických metod – včetně her rozvíjejících lidský potenciál; docenil jsem užitečnost soustředění dat o předmětu zkoumání do velkých datových souborů, byť účelu, pro který byla primárně soustředována, nebývalo dosaženo.

Výčet končí:

Dodatečně lituji ty, kteří očekávali, že výsledky naší práce nepřehlédnutelným způsobem prospějí jejímu hlavnímu zadavateli – ČSTV.

Substantivní výzkum pro tvorbu poznatkového fondu

Substantivní výzkum tělesné kultury se prováděl ve dvou dílčích úkolech: *Výzkum struktury tělovýchovných činností a tendencí vývoje v r. 1981* (Bárta a Machonin) a *Analýza potřeb, hodnot, norem a cílů ve vztahu k systému řízení tělesné kultury* (Potůček). Oba výzkumy se svébytně vypořádávaly s nároky na komplexitu. Machoninův výzkum struktury se zabýval pěti odvětvími (odbějenou, lyžováním, jachtingem, zápasem a turistikou). O nich měly být zpracovány kvalitativní studie týkající se teorie, historie, ekonomiky, estetiky, organizace a také některých speciálních otázek. Vedly se rozhovory s odborníky, v empirické části byly dále provedeny klasické „survey“ výzkumy a tzv. doplňující šetření spočívající v sérii fyziologických, tělocvičných, estetických, psychologických a sociálně psychologických testů. Probíhal

sběr dat, oponována byla předběžná – nemastná a neslaná –, daty nabitá zpráva o volejbalu. Výzkum tělesné kultury byl nicméně „za pečlivě utajené spolupráce s B. Holdou, P. Kuchařem et al.“ dokončen a „jeho výsledky pod krycími jmény autoři publikovali a posléze již po listopadu 1989 prezentovali v podobě racionální alternativní prognózy jejího vývoje“ (Machonin 2004: 648).

Potůčkův sociologický výzkum potřeb stavěl mosty mezi teoriemi a daty. Vyvolala jej řešitelova zkušenost, že modelové reprodukce vývoje (ať už minulého, nebo potenciálního budoucího) nebyly schopny zobrazit cílové chování, intence, zájmy diferencovaných aktérů. Výzkum zahrnoval zpracování studií a rozvinutí aktivit na úrovních jednotlivců (sekundární analýzy, empirické výzkumy typu „survey“ a psychologických testů), skupin (případové studie; prováděl autor tohoto textu), institucí (obsahová analýza, rozhovory s reprezentanty řízení) a „společenské funkční sféry tělesné kultury“ (rozhovory s reprezentanty řízení; analýza informačního systému řízení ČSTV). Průběžně vycházely studie a analýzy, které reprezentovaly zejména Potůčkův systémově neofunkcionální teleonomický výklad (například Potůček 1981, 1982), jež rozvíjí dál ve svém Centru pro sociální a ekonomické strategie při Fakultě sociálních věd UK. Potůčkův výzkum jako celek dokončen nebyl už proto, že řešitel odešel již v půlce roku 1983 ze Sportpropagu. Zeman mu nebyl schopen vymoci schválení externí aspirantury (cesta k titulu CSc.). Své teleonomické výkladové schéma Potůček nicméně publikoval ve *World Futures* (Potůček 1988). Kvalitativní výzkum skupin jsem vedl já. Data z průzkumu posledních dvou skupin – vrcholové žákovské družstvo uměleckých gymnastek a družstvo žen Základní a rekreační tělovýchovy v malém městě nacvičující na Spartakiádu – nám byla po zrušení pracoviště preventivně odebrána. Zbytek jsem zhodnotil v *Prerodech* (Kabele 1998: 56–60).

Komplementární modelovací procedury

Hlavní vadou na kráse „slibné“ metody KPM z Blažkova a mého pohledu byl fakt, že nabízela univerzální metodu budování teorií, kde precizní zachycení souvislostí nahrazoval neprůhledný komplexní prognostický model napasovávající expertní (ne)vědění o důležitých souvislostech na historická data bez záruky, že výsledek má cokoliv společného s realitou modelovaného světa. Náš nesouhlas se strukturou modelu se projevoval tím, že jsme kritizovali rovnice hypotéz za to, že jsou diktované metodou prognostického modelování a že nelze rozhodnout o jejich kompatibilitě s žádnou teorií, takže žádnou teorii ani neověřují, ani nevyvracejí. Nelze je vyjmout ze sítě vztahů v modelu a nezávisle je testovat, nemohou se stát součástí veřejného vědění a často vyjadřují triviální, podivně kvantifikovaná tvrzení. Povinnost na tyto problémy upozorňovat jsme měli takřkajíc v popisu práce, neb jsme spolu řešili úkol *Analyticko-prognostické metody formalizovaného a neformalizovaného typu* (šéfoval jsem Blažkovi [?]).

Rozvíjeli jsme ideu „měkkých“ systémů, tj. radikálně neurčitějšího sociálního dění, avšak jednajícimi zručit'ovaného do jimi žitých záležitostí (Blažek 1981; Kabele 1981, 1983a). V problémově participativním prognózování podporovaném tvorbou lokálních modelů se uplatňovalo Blažkovo celoživotní téma: hraní her a využívání metafory hry pro rozvoj vědění i dynamizaci organizací (Blažek 1982, 1983a; Kabele 1982a). Pobuřovali jsme problémovou

anketou, poštovním brainwritingem s bankem třiceti vybraných, otevřeně formulovaných problémů vygenerovaných v rámci brainwritingu provedeném na Oddělení (Kabele a Blažek, 1982). Stačili jsme navrhnout řadu alternativních prognostických aktivit založených převážně na heuristických metodách (Kabele 1982b). Ještě než jsme měli čas se takto nadobro upsat KP modelu, bylo Oddělení „naštěstí“ zrušeno.

Externí kritika

Alan (1982–1983) svým manifestem návratu k žité společenské skutečnosti zaútočil nejen na synkretické naplňování ideálu komplexnosti substantivním výzkumem, ale i na dobově uplatňovaný, bezzubý sociologický pozitivismus. Konstatoval, že jednostranná empirická orientace a povrchní chápání hledaných zákonů při komplexním bádání jsou kontraproduktivní: „eliminováno je mnoho rysů života společnosti. Dochází ke koncipování sociologické reality, která je parciálním obrazem reality společenské“ (Alan 1982–1983: 41). Sociologický obraz společnosti je výsledkem nadvlády makroanalytické orientace, od skutečnosti se utíká k datům a empirická sociologie se stává sama obětí svých mýtů, které tvoří deterministická paradigmatu zakládaná mechanickým převáděním výsledků korelační analýzy do roviny kauzálních výkladů. V *Rudém právu* tyto zrádné názory kritizoval nomenklaturní šéfredaktor *Sociologického časopisu* Rychtařík (1984: 4) takto:

Ze všech těchto a i z řady jiných důvodů je prý naše sociologie adialektická. A nejen to. Pro sociologické poznání je dnes „nápadný odklon od reality... faktická rezignace na včlenění individua do jeho společnosti“. Proto prý život jedince zůstává v optice dnešní sociologie čímsi vedlejším a realita sociologického poznání je spíše vytačována, než aby byla zhodnocena.

O těchto a dalších „vědeckých objevech“ se můžeme dočíst v článku Teze k úvahám o přístupu sociologie k realitě. Je k přečtení ve sborníku statí, které pod názvem Metodologické problémy společenskovedního výzkumu budoucnosti vydal Sportpropag Praha. V této publikaci je i „mnoho jiných zajímavostí“. Jde však o příliš vážnou problematiku, než aby mohla být posuzována „sportovně“.

Dnes tato ironická kritika zní krotce, ale tehdy její uveřejnění v *Rudém právu* znamenalo jediné: Hle, zde promlouvá třídní nepřítel.

Externí kritika modelů KPM ekonomy a ekonometrie mířila – jak jinak – na rovnice hypotéz, s nimiž se v ekonometrii, důsledně vycházející z matematické statistiky, pracovalo podstatně obezřetněji. Dobová ekonomie (například Klaus 1982–1983: 56) sice akceptovala pojem *systém*, ale chápala ho jako hayekovský (1975) teoreticky uchopitelný, a tedy i modelovatelný kosmos, tj. sebeplodný endogenní řád utvářený bezděčně přizpůsobováním se jednajících proměnlivému světu. ČSTV, jehož data tvořila jádro KP modelu, lze ovšem spojovat jenom s organizací vytvořenou na základě účelové objednávky, a tudíž tuto podmínku nesplňovalo. Tato argumentace ekonometrů se jen částečně kryla s Nordhausovou argumentací (1973) namířenou proti Forresterovu *Světovému systému* (Forrester 1971). Ta systémovou dynamiku metodologicky charakterizuje jako „měření bez dat“, protože produkuje nelegitimní a zavádějící přesnost modelových výsledků, která nemá oporu v datech. Přitom jen vytváří počítačové, o něco složitější verze malthusiánského vývoje společnosti. Citovaná polemika

vyprovokovala Forrestera k obraně v podobě testů validity modelu – validity jeho struktury, chování a politických implikací (1974, 1980), ale celá tato polemika nejspíše unikla pozornosti KP modelářů. Neměli – jako já dnes – domácí počítače napojené na databáze článků.

Biblické seslání ducha svatého a budování babylónské věže mají společného jmenovatele. V prvním případě se lidem dostalo obdarování promlouvat jazyky a v druhém jim byl tento dar prostřednictvím zmatení vzat. Ačkoliv logicky jde o opačné děje, sociologicky vzato mají k sobě blízko, a asi nejen Oddělení KPM toho může být empirickým důkazem. S odstupem doby viděno zdroj sportpropagového rozletu a divergence myšlenek spočíval v tom, že jsme zde *promiskue* užívali a v modelech spojovali proměnné chápané ve dvou odlišných těžko slučitelných významech a zároveň jsme volili ve jménu ideálu komplexity vizionářskou strategii otevřenosti všem myšlenkám. Činit nepatřičnosti, například slučováním neslučitelného, je principem metafory, která vydobývá nová porozumění. Za jiných okolností podobné slučování způsobuje ovšem zmatení mysli.

Lazarsfeldovy proměnné ze survey analysis jsou analyticky vytvořené nástroje analýzy vznikající díky představivosti „překladem“ konceptuálních myšlenek a výběrem indikátorů. Tvoří sevřený jazyk: „Stejně jako rozlišujeme slova a věty, máme proměnné a propozice, do nichž jsou proměnné kombinovány“ (Lazarsfeld 1970: 14). Vytvořit tento jazyk proměnných vyžaduje značné úsilí, které Lazarsfeld ilustruje na požadavcích citlivosti vůči povaze studovaných sociálních procesů, vůči sociálnímu kontextu a sklonu sociologie vytvářet typologie. Rozhodně se nedá postupovat, jako když kočička a pejsek pekli dort. Proměnné druhého typu jsou stavové. Předpokládá se o nich, že jsou ve vztazích popsatečných diferenciálními rovnicemi. Hra se mění, jestliže tyto proměnné popisují stavy komplexních adaptivních systémů tvořených dynamickou sítí agujících a reagujících aktérů. Pak se otevírá cesta k ekonometrickému modelování, které nahlíží na tyto proměnné jako na agregované vyjádření hromadných náhodných jevů, anebo se naopak předpokládá (Hayek 1975), že skrze modelování a simulování složitých jevů lze predikovat vzorce jejich chování, nikoli však dělat predikce vlastního jednání (!). Ať již máme na mysli ekonometrické anebo simulační modelování, ve hře jsou rovněž významná omezení a nároky týkající se dat a v případě simulačního omezení též nároky vyplývající z odvozování vzorců z mnohonásobných simulací, které opět limitují počet proměnných a hustotu sítě jejich vztahů, které jinak rostou s kvadrátem.

V případě metody KPM měl k vyjádření teorie naopak sloužit svobodný mix různých typů proměnných a nezdrženlivé naplňování ideálu komplexity budováním složité sítě jejich vztahů. Tyto vztahy odpovídaly jen tušeným a mnohdy i modeláři na objednávku od expertů nepřírozně získávaným souvislostem. Metaforický účinek v podobě nových porozumění a heroický dojem rodící se z takových „komplexních“ konfrontací byl zřejmě značný. Proto je možné v souvislosti s Oddělením psát o velkých ambicích a o směle rozvrhovaném badatelském počínání. Nikoli o průbojných a plodných počinech. Není to ale jen prohra, protože ambice metody KPM bylo vědění ovládnout – shrnout, rozškatulkovat a spoutat sítěmi vztahů do schémat – a vlastnický je využívat pro ovládnutí společenských záležitostí. Je pak ovšem štěstí, že vědění se děje a nedá se takto vlastnit. Špatně by to s Oddělením mohlo dopadnout vlastně jenom tehdy, kdyby Strana model začala brát skutečně vážně a my bychom tak získali adekvátní expertní moc. Takto zkorumpováni bychom sami svému modelu nejspíš začali věřit.

Diskuse

Proroci prorokují klamně, kněží vládnou na vlastní pěst a mému lidu to vyhovuje. Od proroka až po kněze všichni klamou. Těžkou ránu mého lidu léčí lehkovážnými slovy:

Pokoj, pokoj! Ale žádný pokoj není.

Zpustošena je celá tato země a není nikoho, kdo by si to bral k srdci. Jak dlouho bude ještě země truchlit a bylina schnout na všech polích. Pro zlobu těch, kdo na ní bydlí, jsou vyhazována zvířata a ptactvo. Ale říkají: Do naší budoucnosti Bůh nevidí.

(Citát ze starozákonního proroka Jeremiáše z Mlčochovy nepovinné přílohy k tezím připraveným pro panelovou diskusi *Etické problémy prognózování* [Mlčoch 1983: 22])

Oddělení žilo již v přesvědčeních typických pro dnes vládnoucí ideologii znalostní, tehdy ještě spíše informační (Drucker 1959) společnosti či společnosti proměňované vědeckotechnickou revolucí (Rychta a kol. 1966). Zde platí: „Když je vědecká aktivita namířená k dosažení pokroku poznání, potom i když ovlivňuje, jak druzí rozumějí své realitě (a tím ovlivňuje i jejich akce), může to být chápáno jako součást procesu, v němž jsou lidé pravomocně vedeni k vědecky informovaným porozuměním“ (Romm 2001: 96). Problém odpovědnosti spojené s badáním zde nemá rozměr právní, nýbrž pouze etický (opačný postoj viz Kabele 2010). V návaznosti na tehdejší přesvědčení jsme jednu, snad vydařenou, panelovou diskusi věnovali etickým problémům prognózování. Panelisté vypracovali teze (Kabele 1983b) a já coby moderátor jsem paralelně sepsal vstupní text (Kabele 1983c). O tyto texty se opírá moje diskuse fenoménu Oddělení.

Když Blažek ve svých tezích psal:

Sousloví etické problémy prognózování sugeruje, že na prognózování se lze mimo jiné podívat i z hlediska etického – asi jako když se píše např. o etických problémech genetiky. Vzájemný vztah etiky a prognózování však odpovídá spíše vztahu matematiky a čísla: jakkoliv koncept čísla nevyčerpává celou matematiku, je to jeden z jeho konceptů fundamentálních (Blažek 1983b: 5),

měl na mysli stejně tak prognózování, které se provozuje explicitně v sociální prognostice anebo implicitně při děláni sociálních teorií či sepisování historií vědy a vědění (například při vymýšlení přívlastků ke společnostem, industriální, informační atd.). Zahrnoval ovšem i prognózování, které se dělalo a dělá dodnes na stranických sekretariátech, v podnikových managementech i v soukromých domácnostech. Proto pokračoval:

Předpokladem každého etického jednání je možnost volby. Při této volbě se subjekt rozhoduje buď mezi tím, co bezprostředně zakouší, a tím, co očekává – tedy co je jeho percepčně-kognitivním konstruktem možné budoucnosti –, nebo mezi dvěma nebo i více takovými alternativními konstrukty. Prognózování v širším slova smyslu je tedy něco jako způsob, jímž se etika děje, takže mluvit o etických problémech prognózování je jako mluvit o etice etiky. (Blažek 1983b: 5)

Jeho teze pak spějí k ideálu racionálního pluralismu, kde platí, že:

Dobrá cesta k cíli je ta, která nebyla spuštěna j e d i n o u sugestivní prognózou, ale kdy byli lidé nejprve konfrontováni s řadou smysluplných alternativ a zároveň jim bylo řečeno, za jakých podmínek (za jakou cenu) se ta která alternativa asi naplní. Démoničnost sebevyplňujících se výroků

(nejen o budoucnosti) není tolik v tom, že mění lež v pravdu, jako spíše v tom, že i eticky hodnotného cíle chtějí dosáhnout člověka nerozvíjejícími, ba degradujícími prostředky. (Blažek 1983b: 6)

Ideál racionálního pluralismu podporoval poněkud romantizujícím způsobem i Zeman:

Etické problémy tedy spočívají v prognostikovi samotném, nikoli mimo něj, jsou situací prognózujícího subjektu, nikoli důsledkem odosobněné prognostické aktivity. Normativní prognostik se po umrtvení varovné části prognostického spektra nerozlišitelně stává utopistou, uvažuje o nemožném, nikoli o možné budoucnosti. Je nositelem futurologického opiátu o jasné a překrásné budoucnosti, opatrně se vyhýbá problémovým situacím. Varovný prognostik se stává naproti tomu moderní Kasandrou, může však být vytlačen do oblasti dystopií, tedy rovněž nemožných, i když v tomto případě nežádoucích budoucností, a libovat si v predestinovaném pesimismu. Oba tyto typy – utopista i dystopista – získaly svět (nebo jim svět přinejmenším neublíží), ale ztratily svou duši. Prognóza žádoucí budoucnosti jako naděje na pozadí hrozby, neodlučitelně spjatá s touto hrozbou a vznikající jejím politickým překonáváním, však staví prognostika do role skvělého objektu pro autodafé. (Zeman 1983: 24)

Strasti a etická dilemata prognózování popisovali analytickým způsobem i další vyznačící ideálu racionálního pluralismu Beltermann, Illner, Potůček a Gál, jehož KPM sebekritické zamyšlení nad položkami desatera prognostika stojí za citaci:

*...iste by v nem mali figurovať:
Nevytvoríš prognózu kvôli metóde.
Nevytvoríš prognózu bez teórie.
Nezamlčíš oboch (teórie i metódy).
Neprikrášliš výsledky svojej práce z existenčných, komerčných či konkurenčných dôvodov.
Zabrániš implementácii výsledkov svojej práce bez predchádzajúcej a nestranej expertízy ich platnosti.
Neoklameš zo strachu či nedostatočnej znalosti. (Gál 1983: 9)*

Stanovisko Ježka – do jisté míry i moje a Mlčochovo – ale prognostický ideál racionálního pluralismu zpochybňovalo:

Prognózování nemá různé problémy, mezi nimiž je též problém etický, prognózování je samo o sobě velkým etickým problémem. Tento problém je obsažen v samotné otázce po budoucnosti: subjekt, který se ptá, co bude, se ptá proto, aby se podle budoucnosti mohl zařídit. Chce znát budoucnost, aby věděl, co má dělat. To znamená, že pro své přítomné jednání nemá dostatek etických vodítek, v krajním případě může být spoléhání se na znalost budoucího stavu vodítko jediné. Prognózování se tak může stát alternativou etiky. [...] Na začátku muselo být vědomé opuštění etických norem jako kritéria rozhodování ve jménu jiného paradigmatu, jímž je přesvědčení o objektivním, tj. na lidské vůli nezávislém vývoji světa. (Ježek 1983: 12)

Moje stanovisko bylo příbuzné. Spojil jsem praktikovanou sociální prognostiku s novým imperativem, který žádá, aby se odrazovým můstkem k získání orientační schopnosti v sociálním dění stala samotná budoucnost, nikoli přítomnost či dokonce minulost. Takový imperativ je sice prostým logickým důsledkem humanistické ideje soudu dějin – zde, dějinná hodnota slov a činů může být nahlédnuta teprve z perspektivy naplňující se budoucností –, ale také představuje vychytralý a hlavně neprozíravý způsob, jak vyžrát na akutní neurčitost dění. Proto v příloze k *Tezím* tvrdím, že:

...tento logický krok právě nikdy nesmí být udělán, aby obsahová bohatost původní ideje soudu dějin nebyla drasticky ochuzena, aby se neztratila její magická síly apelativnosti. Podobně kouzlo ztrácí pro nás svou působivost, když někdo prozradí figl, jak se to dělá. (Kabele 1983c: 5)

Konečně Mlčoch, který chápal vždy etiku zjitřeně prorocky, konsekventně ideál racionálního pluralismu konfrontoval s realitou a spatřoval v něm licenci pro falešné prorokování. Jeho teze jsou založeny na jeho analytické studii *Chování československé podnikové sféry* (Mlčoch 1990), neoriginálnější práci z tehdejší domácí produkce společenských věd, která ovšem vyšla jenom v mizivém nákladu jako publikace Ekonomického ústavu ČAV. Mlčoch zavrhuje ve své úvaze jedním šmahem plánování i prognózování:

Plánovací činnost – nutně z daného institucionálního uspořádání a „pravidel hry“ pro tvorbu a rozdělování společenských zdrojů – pohlcená ideologií, by se přitom měla dostat na „vědecký základ“ a je pramenem obživy rozsáhlé výzkumné sítě. Tento paradox nemůže mít jiné vyústění, než jaké má: pokusy o aplikaci „exaktních“ metod a rafinovaného vědeckého aparátu logicky nepřinášejí žádné výsledky „pro praxi“, neboť světy vlády a ideologie, objektivitu a utilitarismu, jsou neslučitelné. (Mlčoch 1983: 21)

Pozice společenských věd, natožpak sociální prognostiky, nebyla ani tak tragická, jako komická. Jaromír Kálal to vyjádřil takto:

Dále budiž nám úlevou, že nás nikdo nebere vážně. I ti decizoři spíš hrají divadlo na téma rozhodování, ozdobující to módním hávem „vědeckých“ pomůcek. Ty velké procesy však vpravdě jedou stochasticky a kam – to ví snad jen pomyslná božská Kleio [múza historie, pozn. autora].

Naše „odpovědnost před dějinami“ není tedy větší než ta, kterou nesli a s nerušeným spánkem unesli dvorní astrologové a kmenoví kouzelníci – oni za ty výsledky opravdu nemohli. (Kálal 1983: 18)

Jestli nám něco nedávalo spát, pak to byl ostudný politicko-ekonomický stav země a nikoli pochybnosti kolem metody KPM. Ostatně sami ze sebe jsme měli dobrý dojem, což bylo dáno také tím, že jsme byli ukázkovým spolkem ješitů a naše vzrušující úvahy o etice prognózování tak vlastně byly něco jako třešnička na dortu. Sebeironie je jistě významnou terapií. Přesto kálalovsky se z odpovědnosti za KP modelování vyzout nedá. S odstupem doby je totiž zřejmé, že jsme byli nikoli nevýznamnou součástí projektu budování společností a jejího vědeckého řízení. Vědecké bádání s přesahem v analytickém studiu a prognózování je nutné chápat jako médium, jehož hlavní „message“ netvoří publikované informace či rozlousknuté záhady, nýbrž ji tvoří samo toto bádání jako komplexní přístup ke světu. Tato zvěst se šíří v podobě nejen akademického, ale i analytického studia provázejícího řešení praktických i manažerských problémů (viz příloha *Osudy protagonistů*). Obsahem této zvěsti je zmocňující přesvědčení, že společnosti jsou poznatelné a ovladatelné. Oddělení KPM a jeho společenství proto nebylo živo jinou zvěstí než tehdejší manažeri vybavení stranickými knížkami, ostatně s těmi trochu osvícenými se nám dařilo docela plodně spolupracovat.

Transcendentní systemismus, dvojnásobně chápání pojmu „proměnné“ a s nimi neslučitelný ideál komplexity modelování vedly sice k vnitřním rozporům uvnitř Oddělení, ale navenek nejspíše poskytovaly lepší možnosti manažerům a politikům vhodně lícit a organizačně ovládat problémy sužovaný, avšak „díky“ vědeckému přístupu zvládaný rozvoj tělesné

kultury. Kdyby Oddělení neohrožovalo zároveň mocenský monopol Strany, tj. kdyby funkcionářské mozky byly schopné nahlédnout výše pojmenovanou souřadnost, asi by nevznikal problém. Tak si představuji, že dnes fungují i na naše středoevropské poměry elitní univerzity v socialistické Číně. Stačilo dát jenom, co je Strany Straně, a naopak co je Vědy Vědě či obecněji expertům. Chci tím říci, že (ne)prognózování metodou KP modelování můžeme s odstupem vidět jako dobově podmíněný pokus problémově tematizovat a zvládat principiální neurčitost socialistického sportování, kde relativně úspěšné „KP modely pro pořádání datových soustav modelovaných objektů a relativně neúspěšné při pořádání teoreticko-empirických poznatků“ (Zeman 1981: 2) přemostovaly bádání a praxi. Modely fungovaly, i když se sportováním víc než sporně korespondovaly, a simulace nevedly k odhalování vzorců chování tělesné kultury, protože se ani fakticky dělat nedaly. Konec konců modelu – každý po svém – rozuměli asi jen Faifr a Zeman, možná i Harmancová. Popisují-li stav věci výstižně, pak by KP modelování mělo být vedeno k odpovědnosti. Ostatně to bylo modelářům připomínáno již tehdy „odpadlíkem“ Alanem (1981) za to, že se stalo metodou tvorby modelů, ale v původním pojetí bylo „přístupem k poznávání“ (tedy vlastně metodologií!), který „úzce souvisel s přístupem k realitě, s pojetím reality“ a „je charakterizován oněmi slovy, která se v názvu dnes už téměř definitivně skryla – a i když třeba v původní podobě – třeba u Forrestera, měla jiný tvar. Šlo o slovo ‚model‘, ‚komplexní‘ (lepší varianta původního ‚systémový‘) a prognostický (horší varianta onoho ‚dynamický‘)“ (Alan 1981: 3).

Nelze dvakrát vstoupit do téže řeky. Společný nepřítel, Strana, už neexistuje. Nemožnost standardně publikovat a vyjždět do zahraničí se změnila na první povinnost zabezpečující vědecké přežití. Nedostupnost literatury je nahrazena zahlceností. Obtížně se dosahuje nadkritického nahuštění osobností a nebývá po ruce ani charismatická Zemanova osobnost milující kritickou argumentaci nadevše. Tato nová omezení nejsou zvláště příznivá pro kritiku. Má dvacetiletá marná snaha zopakovat atmosféru sportpropagových seminářů mě vede k závěrečné výzvě: Kritizujte s nemilosrdností a potěšením, se kterou jste v dětství vyhazovali figurky v Člověče, nezlobte se! A nezlobte se pro utržené šrámy s vědomím, že z odpovědnosti se při bádání vyzout nedá.

Osudy protagonistů

Sociolog *Miloš Bárta* společně se svým vrstevníkem Machoninem výzkum tělesné kultury náhradně dokončili. Sám Bárta se angažoval v Obrodě a v sociálně demokratické Masarykově demokratické akademii.

Sociální ekolog *Bohuslav Blažek* na volné noze dál zkoumal a publikoval knihy se svou ženou, psycholožkou Jiřinou Olmrovou. Volnou nohu po roce 1989 postupně vyměnil za ředitelování nadaci Ecoterra (1991), která podporovala Blažkovy iniciativy z peněz jím samotným vydělaných. Zemřel 20. 11. 2004. In memoriam dostal cenu svého kamaráda Vavrouška udělovanou Nadací Charty 77.

Právník *Jan Hutař* se z mého světa zcela vytratil. Kdyby nezískal Cenu Olgy Havlové za dlouholetou legislativní práci pro lidi se sociálním a zdravotním handicapem, nevěděl bych, že dlouhodobě působil v Národní radě zdravotně postižených.

Matematička *Dagmar Harmancová* našla místo v Ústavu pro počítačovou vědu. Zde v devadesátých letech spolu s matematikem Hájkem (spoluautorem metody GUHA sloužící k automatické tvorbě hypotéz) publikovala články o fuzzy logikách.

Sociolog *Jiří Kabele*, autor statě. Po zrušení Oddělení se živil v nemocnicích jako klinický sociolog. Po listopadu 1989 nastoupil akademickou kariéru v nové FSV UK. Zakládal Občanskou demokratickou alianci a psal do *Respektu*.

Sociolog *Martin Potůček* přešel do Ústavu sociálního lékařství a organizace zdravotnictví, kde získal titul CSc. Vyučoval na FSV UK a založil zde Centrum pro sociální a ekonomické strategie. Kandidoval na prezidenta za sociální demokracii.

Prognostik *Miloš Zeman* dál rozvíjel KPM modely, nejprve v zemědělském výzkumném ústavu Agrodat a od roku 1990 též v Prognostickém ústavu. Pak s mírným odstupem kopíroval kariéru svého rivala Klause: stal se předsedou vládní strany (ČSSD), předsedou Poslanecké sněmovny a předsedou vlády.

Osoby blízké

Matematik a programátor *Vladimír Faiřr* se po roce 1989 stal analytikem v oblasti počítačových modelů obchodních a finančních procesů.

Sociolog *Pavel Machonin* po mnohaletém nedobrovolném angažmá v Drůbežnictví Xaverov po roce 1989 očividně pookřál. Na půdě Sociologického ústavu rozvinul rozsáhlý výzkum sociální transformace ČR. Zemřel v jednaosmdesáti v červenci 2008.

Sociolog *Josef Alan* o zaměstnání ve Výzkumném ústavu práce a sociálních věcí nepřišel. S Petruskem vydávali *Sociologický horizont* (po revoluci *Sociologický obzor*) a zakládali FSV UK. Spolu jsme vedli seminář o rodině, spouštěli Sociologickou iniciativu (1989) a zasedali v nadaci Film a Sociologie. S Gálem a spol. privatizoval NOVU.

Sociolog *Fedor Gál* přešel na volnou nohu a s Fričem nezávisle rozvíjel problémově participativní prognózování. Spoluzakládal Veřejnost proti násilí a stal se jejím předsedou. V roce 1995, již jako spolumajitel NOVY, založil v Praze nakladatelství GplusG.

Použité zkratky

ČSAV	Československá akademie věd
DÚ SPEV	Dílčí úkol Státního programu ekonomického výzkumu
GUHA	General Unary Hypotheses Automaton, počítačové generování hypotéz
Oddělení KPM	Oddělení komplexního modelování
OON	Ostatní osobní náklady
StB	Státní bezpečnost
TOM	Turistický oddíl mládeže
ÚV ČSTV	Ústřední výbor Československého svazu tělesné výchovy
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa

Literatura

- ALAN, Josef. Teze k úvahám o přístupu sociologie k realitě. In FLEK, M. *Metodologické problémy společenskovedního výzkumu budoucnosti*. Praha: Sportpropag, 1982–1983, s. 40–50.
- ALAN, Josef. Jak to vidím já aneb KPM „o sobě“ a „pro mne“. Příloha publikace Gál, F. *Správa o metodě KPM*. Praha: Sportpropag, 1981, 5 s.
- BÁRTA, Miloš; BLAŽEK, Bohuslav; KABELE, Jiří; MACHONIN, Pavel; ZEMAN, Miloš. *Komplexní prognóza vývoje tělesné kultury do r. 2000*. Příloha IV: Postupy sestavování komplexní prognózy. Praha: Sportpropag, 1981, 88 s.
- BLAŽEK, Bohuslav (ed.). *Hledání systému*. Praha: Sportpropag, 1981, 165 s.
- BLAŽEK, Bohuslav. *Manuál komunikačních a prognostických her*. Praha: Sportpropag, 1982, 117 s.
- BLAŽEK, Bohuslav (ed.). *Otevřené problémy prognózování*. Praha: Sportpropag, 1983a.
- BLAŽEK, Bohuslav. Etické problémy prognózování. In: KABELE, J. (ed.) *Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů*. Nепublikovaný podklad pro seminář Oddělení KPM, 1983b, s. 5–7.
- BÚTORA, Martin; KRIVÝ, Vladimír; SZOMOLANYIOVÁ, Soňa. *Positive Deviation: The Career of a Concept and the Epidemiology of a Phenomena in Czecho-Slovakia in the Late Eighties*. Bratislava: Mimeo, 1989.
- DRUCKER, Peter. *Landmarks of Tomorrow: A Report on the New 'Post-Modern' World*. New York: Harper & Rowe, 1959, 270 s. ISBN: 978-1-56000-622-0.
- FAIFR, Vladimír; GÁL, Fedor; POTŮČEK, Martin; ZEMAN, Miloš. *Modelování společenských systémů metodou KPM /DŮ SPEV 901-504-04/*. Praha: Sportpropag, 1981, 473 s.
- FLEK, Miroslav (ed.). *Metodologické problémy společenskovedního výzkumu budoucnosti*. Praha: Sportpropag, 1982–1983, 234 s.
- FORRESTER, Jay W. *World Dynamics*. MIT Press, Cambridge, 1973. ISBN-10: 1883823382.
- FORRESTER, Jay W. The Debate on World Dynamics: A Response to Nordhaus. *Policy Sciences*, 1974, č. 2, s. 169–190. ISSN: 0032-2687.
- FORRESTER, Jay W.; SENGE, Peter M. Tests for Building Confidence in System Dynamics Models. *TIMS Studies in the Management Science*, 1980, č. 14, s. 209–228.
- GÁL, Fedor. *Správa o metodě KPM*. Praha: Sportpropag, 1981, 54 s. a čtyři přílohy.
- GÁL, Fedor. Etické problémy prognózování společenských systémů. In: KABELE, J. (ed.) *Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů*. Nепublikovaný podklad pro seminář Oddělení KPM, 1983, s. 8–9.
- HARRIES-JONES, Peter. The Self-Organizing Polity: An Epistemological Analysis of Political Life by Laurent Dobuzinskis. *Canadian Journal of Political Science*, 1988, č. 2, s. 431–433.
- HAYEK, Friedrich August von. The Pretence of Knowledge (Nobel Prize Lecture). *The Swedish Journal of Economics*, 1975, č. 4, s. 433–442.
- JEŽEK, Tomáš. Etické problémy prognózování společnosti. In: KABELE, Jiří. (ed.) *Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů*. Nепublikovaný podklad pro seminář Oddělení KPM, 1983, s. 12–14.
- KABELE, Jiří. (ed.). *Metodologické problémy sociálního prognózování*. Praha: Sportpropag, 1981, 34 s.
- KABELE, Jiří. (ed.). *Integrace metod v sociálním prognózování*. Praha: Sportpropag, 1982a, 176 s.
- KABELE, Jiří. *Možnosti využití heuristických metod v sociálním prognózování*. Praha: Sportpropag, 1982b, s. 43.
- KABELE, Jiří; BLAŽEK, Bohuslav. *Problémy čs. tělesné kultury 1981*. Praha: Sportpropag, 1982, 62 s.
- KABELE, Jiří. Jednání a neurčitost sociální skutečnosti. In: POTŮČEK, M. (ed.) *Potřeby v tělesné kultuře*. Praha: Sportpropag, 1983a, s. 99–113.

- KABELE, Jiří. (ed.) *Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů*. Nepublikovaný podklad pro seminář Oddělení KPM, 1983b, 24 s.
- KABELE, Jiří. *Úvaha o sociální prognostice*. Příloha nepublikovaného podkladu pro seminář Oddělení KPM Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů. 1983c, 15 s.
- KABELE, Jiří. *Přerody. Principy sociálního konstruování*. Praha: Karolinum, 1998, 394 s. ISBN 80-7184-359-8.
- KABELE, Jiří. Heuristická strategie odborného studia společenských záležitostí. *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review*, 2010, č. 4, s. 593–618. ISSN 0038-0288.
- KÁLAL, Jaromír. Náměty k rozpravě o etice výroby prognóz. In KABELE, J. (ed.) *Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů*. Nepublikovaný podklad pro seminář Oddělení KPM, 1983, s. 15–18.
- KLAUS, Václav. K problému paradigmatu ekonomické vědy u nás. In FLEK, M. *Metodologické problémy společenskovědního výzkumu budoucnost*. Praha: Sportpropag, 1982–83, s. 51–60.
- KOUBA, Karel. Modely pro rozhodování a řízení ekonomiky. In FLEK, M. *Metodologické problémy společenskovědního výzkumu budoucnost*. Praha: Sportpropag, 1982–83, s. 61–87.
- MACHONIN, Pavel. K sociologii v období normalizace. *Sociologický časopis*, 2004, č. 5, s. 643–650. ISSN 0038-0288.
- MERTON, Robert. Introduction. In Merton, R. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press, 1957, s. 3–18.
- MLČOCH, Luboš. Podnikový plánovač před tváří budoucnosti. In KABELE, J. (ed.) *Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů*. Nepublikovaný podklad pro seminář Oddělení KPM, 1983, s. 19–22.
- NORDHAUS, William D. World Dynamics: Measurement without Data. *Economic Journal*, 1973, č. 332, s. 1156–83.
- POTŮČEK, Martin (ed.). *Teoreticko-metodologická východiska analýzy potřeb, hodnot, norem a cílů v tělesné kultuře*. Praha: Sportpropag, 85 s.
- POTŮČEK, Martin (ed.). *Potřeby v tělesné kultuře*. Praha: Sportpropag, 1982, 145 s.
- POTŮČEK, Martin. A Teleonomic Explanatory Scheme. *World Futures*, 1988, č. 1, s. 1–11.
- RYCHTA, Radovan a kol. *Civilizace na rozcestí – společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda v Praze, 1966, 417 s.
- RYCHTAŘÍK, Karel. Nečisté tóny na staré téma. Tenký led takzvané alternativní sociologie. *Rudé právo*, 3. února 1984, s. 4.
- ZEMAN, Miloš. Jak já to vidím. Příloha publikace Gál, F. *Správa o metodě KPM*. Praha: Sportpropag, 1981, 6 s.
- ZEMAN, Miloš. Etické problémy prognózování. In KABELE, J. (ed.) *Teze k diskusi kolem kulatého stolu na téma Etické problémy prognózování společenských systémů*. Nepublikovaný podklad pro seminář Oddělení KPM, 1983, s. 24.

Autor

Jiří Kabele je profesorem sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se ekonomickou sociologií a dynamikou moderních společností. Hlásí se ke konstruktivismu. Publikoval monografie *Přerody* (Praha, Karolinum 1998), *Z kapitalismu do socialismu a zpět* (Praha, Karolinum 2005) a *Jak vládlí?* (Brno, Doplněk 2008; s Martinem Hájkem). Kontakt: jiri.kabele@volny.cz